УДК 378:351.746

Яремчук Ігор Анатолійович
кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри англійської мови факультету іноземних мов і гуманітарних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCIDID 0000-0001-7297-9076
yarembug@ukr.net

Почекалін Ігор Миколайович
кандидат педагогічних наук, начальник факультету іноземних мов і гуманітарних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCIDID 0000-0003-3421-312X
pochekalin_i@gmail.com

Сичевський Юрій Олексійович
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри прикордонного контролю факультету охорони та захисту державного кордону,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID 0000-0002-5604-5166
singulrity@gmail.com

Бабіч Ольга Василівна
викладач кафедри англійської мови факультету іноземних мов і гуманітарних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID 0000-0002-4303-2913
oliababich1@gmail.com

Лагодинський Олександр Сергійович
доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри іноземних мов,
Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8231-3072
berezan2016@meta.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПОСІБНИКА З НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті представлено аналіз результатів впровадження електронного посібника (ЕП) «Англійська мова для прикордонників» у навчальних закладах Державної прикордонної служби України (ДПСУ) та пунктах пропуску через державний кордон. В експерименті взяли участь 298 прикордонників, які навчались на тримісячних курсах інтенсивного вивчення англійської мови в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, та 1158 осіб після завершення навчання на дистанційних курсах вивчення англійської мови в навчальних центрах ДПСУ. Анкетування проводилось за такими блоками: варіанти використання ЕП, вікові групи та статева приналежність, вихідний рівень іншомовної підготовки користувачів, загальні враження користувачів від роботи з ЕП, досвід використання, структура та користування ЕП, рівень удосконалення мовленнєвих навичок користувачів, ступінь насиченості розділів навчальним матеріалом, характеристика вправ ЕП. Аналіз анкет зворотного зв'язку та результатів опитування доводить, що реалізація ЕП в ДПСУ була успішною і відповідає особливим потребам прикордонників, що працюють у пунктах пропуску через державний кордон України, оскільки він був спеціально розроблений діючими представниками прикордонних відомств для подальшого використання прикордонниками.
Оцінка результатів використання ЕП прикордонниками довела ефективність удосконалення іншомовної підготовки, необхідної для виконання прикордонниками повсякденних завдань,

© І. А. Яремчук, І. М. Почекалін, Ю. О. Сичевський, О. В. Бабіч, О. С. Лагодинський, 2019.

шляхом використання навчальних відео- й аудіоматеріалів, які відповідають справжнім ситуаціям на робочому місці представника прикордонного відомства. У результаті проведеного аналізу анкет було з'ясовано, що практична більшість респондентів (93%) погоджуються і усвідомлюють важливість вивчення англійської мови та вдосконалення іншомовних мовленнєвих навичок з метою спрощення виконання завдань у пунктах пропуску через державний кордон під час інтерв'ювання іноземців і участі в спільних міжнародних операціях. Водночас 7% користувачів частково або цілком не погоджуються з даним твердженням, що обумовлюється, насамперед, тим фактом, що ЕП виявився для них занадто складним через їх особистий низький рівень базової підготовки з англійської мови. Використання ЕП надало змогу прикордонникам легше і більш впевнено спілкуватися з пасажирами, що перетинають державний кордон, з'ясовувати обставини порушення законодавства й ефективно спілкуватись зі своїми колегами з інших європейських країн.

Ключові слова: електронний посібник; англійська мова; іншомовна професійна підготовка прикордонників; Державна прикордонна служба України.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Процеси інформатизації сучасного суспільства характеризуються процесами вдосконалення й масового поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Сучасні інформаційні технології також активно застосовуються для передачі інформації та забезпечення взаємодії педагога та того, хто навчається в сучасних системах відкритої та безперервної освіти, що є особливо важливою складовою системи підвищення кваліфікації й іншомовної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України (ДПСУ), який виконує завдання на шляхах міжнародного сполучення.

Нові підходи в підготовці фахівців ДПСУ визначають головне соціальне завдання навчання, яке полягає не тільки в тому, щоб дати освіту, але й у тому, щоб навчити самостійно здобувати і постійно поглиблювати знання, формувати стійку пізнавальну мотивацію й уміння швидко орієнтуватись у стрімкому потоці наукової інформації. Прикордонники не завжди мають можливість навчатись у стінах навчальних закладів, оскільки вони постійно беруть участь у різних позапланових заходах, а саме: посиленні кордону, щорічних стажуваннях у підрозділах охорони кордону, парадах та інших заходах. І не завжди є можливість забезпечити їх навчально-методичною літературою. Тому на персональні мобільні електронні пристрої (такі, як планшети, смартфони, нетбуки тощо) встановлюються програми, електронні підручники та посібники, і прикордонники, знаходячись у відрядженні, мають змогу проходити відповідні курси, вивчати певні дисципліни, здавати тести для проведення контролю знань тощо [7].

Невід'ємною складовою ІКТ є електронні засоби навчання, провідне місце серед яких посідають електронні посібники (ЕП). Впровадженням ЕП та його безпосередньою розробкою займається і ДПСУ в рамках співпраці з Європейською агенцією прикордонної та берегової охорони (ФРОНТЕКС) з 2011 року. У рамках співпраці з ФРОНТЕКС її представники взяли участь у підсумковій зустрічі з питань оцінки програми базового рівня англійської мови для прикордонників на тему «Аналіз результатів впровадження ЕП «Англійська мова для прикордонників»».

Метою зазначеного заходу було визначення:

- стану справ щодо впровадження ЕП «Англійська мова для прикордонників» в пунктах пропуску через державний кордон для авіаційного сполучення і навчальних закладах країн-членів ЄС, Асоційованих країн, що є частиною Шенгенської зони та країн-партнерів;
- переваг та недоліків розробленого ЕП;

– рівня відповідності ЕП розвитку і вдосконаленню іншомовної комунікативної підготовки представників прикордонних відомств у межах виконання своїх службових обов'язків у пунктах пропуску.

За результатами аналізу ЕП було надано 25 країнам, з яких 22 країни впровадили його в процес англомовної підготовки персоналу. У кожній країні, що впровадила вищезазначене програмне забезпечення для професійної підготовки персоналу, який здійснює паспортний контроль у пунктах пропуску авіаційного сполучення, забезпечувалось навчання мультиплікаторів/інструкторів для надання підтримки щодо використання і впровадження даного продукту на національному рівні.

Отже, науково-педагогічний склад Національної академії Державної прикордонної служби України (НАДПСУ) й інших навчальних центрів ДПСУ (Головний центр підготовки особового складу ДПСУ імені генерал-майора Ігоря Момота й Ізмаїльський навчально-тренувальний загін морської охорони) і персонал пунктів пропуску, зокрема авіаційного сполучення, отримав можливість широко використовувати цей ЕП у зв'язку з чим і виникла необхідність здійснити аналіз його впровадження в ДПСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження ІКТ в освітній процес досліджували В. Биков [1], Н. Морзе, О. Глазунова [2], О. Спірін, В. Ковальчук [3] та ін. Окремі аспекти дистанційного навчання в рамках професійної підготовки фахівців досліджували В. Белан [4], Ю. Трач [5], Б. Шуневич [6]. Наукові дослідження з питань навчання іноземної мови за професійним спрямуванням розкрито в працях таких науковців: І. Блощинський [7], О. Лагодинський, І. Семеняко [8], О. Нітенко [9] та ін. Практичні аспекти підготовки курсантів НАДПСУ досліджував І. Блощинський [10] та ін.

Теоретичний аналіз фундаментальних наукових праць, практичного досвіду професійної підготовки прикордонників і сучасного стану інформатизації освіти в сфері охорони державного кордону дав змогу виявити ряд суперечностей між: активним використанням ІКТ у всіх сферах підготовки фахівців ДПСУ на сучасному етапі розвитку та домінуванням і втратою актуальності традиційного змісту іншомовної професійної підготовки прикордонників; вимогами до підвищення рівня готовності та зменшенням часу на навчання персоналу ДПСУ англійської мови у пунктах пропуску через державний кордон і недостатнім використанням та обґрунтуванням ЕП з урахуванням особливостей професійної підготовки прикордонників.

Проте наші розвідки засвідчили, що наразі ґрунтовного аналізу результатів впровадження електронного посібника «Англійська мова для прикордонників» у ДПСУ в сфері діяльності пунктів пропуску через державний кордон не існує.

З огляду на це **метою** статті є аналіз результатів впровадження електронного посібника «Англійська мова для прикордонників» у навчальних закладах ДПСУ та пунктах пропуску через державний кордон за такими блоками: варіанти використання ЕП, вікові групи та статева приналежність, вихідні рівні іншомовної підготовки користувачів, загальні враження користувачів від роботи з ЕП, досвід використання, структура та користування ЕП, рівень вдосконалення мовленнєвих навичок користувачів, ступінь насиченості розділів навчальним матеріалом, характеристика вправ ЕП.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумовами розробки ЕП вивчення англійської мови для прикордонників став недостатній рівень іншомовної професійної підготовки представників прикордонних

відомств країн ЄС під час виконання завдань за призначенням й участі у спільних операціях у сфері прикордонного співробітництва. Це було визнано фактором, що впливає на результати й якість виконання завдань з охорони та забезпечення недоторканості зовнішніх кордонів ЄС. З метою покращення безпосереднього спілкування англійською мовою з представниками країн-членів ЄС, Асоційованих країн, що є частиною Шенгенської зони, та країн-партнерів ЄС було розроблено ЕП вивчення англійської мови початкового рівня для персоналу пунктів пропуску через державний кордон для авіаційного сполучення з урахуванням прикордонних оперативних потреб і покращення спілкування під час спільних операцій.

Впровадження ЕП в країнах ЄС розпочалось у кінці 2010 року Чеською Республікою (жовтень 2010 року), Словаччиною (листопад 2010 року) й Угорщиною (грудень 2010 року). Більшість країн-членів ЄС, Асоційованих країн, що є частиною Шенгенської зони і країн-партнерів розпочали впровадження посібника протягом березня-травня 2011 року. ЕП було впроваджено в 50 аеропортах країн-членів ЄС.

Аналіз впровадження ЕП в країнах-членах ЄС базувався на проведенні анкетування кінцевих користувачів, зворотні анкети яких були надані з 21 країни. Мультиплікатори/тренери з кожної країни проходили відповідну підготовку для того, щоб забезпечити доставку ЕП та практичну реалізацію його використання на національному рівні. Всього було підготовлено 100 мультиплікаторів / тренерів/інструкторів. У ДПСУ для полегшення використання ЕП проводилося залучення мультиплікаторів / офіцерів з достатнім рівнем володіння англійською мовою для ознайомлення з порядком його використання.

Підсумкова зустріч з питань оцінки ЕП проводилась на базі Поліцейської Академії Словацької Республіки та передбачала пленарне засідання за участі представників країн-членів ЄС та представників прикордонних відомств Албанії, Боснії та Герцеговини, України та Хорватії (20 березня 2012 року).

Узагальнені результати доводять той факт, що впровадження ЕП країнами-членами ЄС відбулось успішно. Деякі країни вказали на певні труднощі під час впровадження ЕП, основні з яких виникали на початкових етапах його використання. Основним шляхом використання даного ЕП було його застосування на базі аеропортів протягом робочого дня. Моніторинг впровадження та використання ЕП здійснювався через національних координаторів. Моніторингова система передбачала зворотний зв’язок між користувачами кінцевого продукту та його розробниками шляхом заповнення анкети кожним користувачем після навчального курсу.

3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Задля досягнення визначеної мети було застосовано такий комплекс **методів**: аналіз і порівняльна характеристика анкет,обґрунтування й узагальнення результатів, систематизація теоретичного та практичного матеріалу, вивчення досвіду роботи мультиплікаторів/інструкторів з метою обґрунтування можливостей використання ЕП в освітньому процесі НАДПСУ та навчальних центах ДПСУ, формулювання й систематизація висновків.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. Структура та можливості ЕП

ЕП «Англійська мова для прикордонників» був розроблений за підтримки експертів-прикордонників, які працюють у міжнародних аеропортах країн-членів ЄС та Асоційованих країн, що є частиною Шенгенської зони. Він не є академічним інструментом вивчення англійської мови, оскільки був спеціально розроблений діючими представниками прикордонних відомств для його подальшого використання прикордонниками. Спільна діяльність експертів-практиків та інструкторів з іншомовної підготовки з 15 країн-членів та Асоційованих країн, що є частиною Шенгенської зони, надала можливість максимально спростити використання англійської мови та покращити іншомовну професійну підготовку під час виконання завдань з перевірки документів, інтерв'ювання осіб, що перетинають кордон, і участі в спільних операціях.

Розробка цього ЕП тривала протягом чотирьох семінарів, які проводились протягом травня-серпня 2010 року. У травні 2010 року був розроблений зміст, дизайн та структура ЕП, а також основний перелік професійно спрямованого лексичного матеріалу і корисних фраз, переклад яких було здійснено 25 європейськими мовами (серед яких українська). У червні 2010 року було розроблено скрипти до відео- й аудіоматеріалів, які були записані в аеропорту Братислави та Академії поліцейських сил у Братиславі. У липні 2010 року в Лондоні була проведена перехресна перевірка всіх навчальних матеріалів і весь матеріал було перетворено на веб-інструмент. Остання тюнингова зустріч відбулась у Варшаві в серпні 2010 року.

До того ж з метою полегшення навчального процесу та максимально ефективного використання ЕП у вересні 2011 року було розроблено інструкцію та методичні рекомендації для кінцевих користувачів. Призначення даного ЕП полягає в отриманні персоналом прикордонних відомств певних навичок професійної іншомовної комунікативної підготовки, необхідної для виконання повсякденних завдань під час здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску, а саме: перевірки документів, інтерв'ювання осіб, які перетинають кордон, а також для спілкування спрощеною англійською мовою під час спільних операцій під координацією агенції ФРОНТЕКС.

Специфічною особливістю даного ЕП, що обумовлює його важливість,є те, що він був розроблений прикордонниками для прикордонників. Він охоплює базові знання англійської мови, необхідні для виконання прикордонниками повсякденних завдань шляхом використання навчальних відео- й аудіоматеріалів, які відповідають справжнім ситуаціям на робочому місці представника прикордонного відомства. Можливість використовувати ЕП де завгодно і коли завгодно робить навчальний процес швидким, простим і гнучким із урахуванням різних стилів навчання користувачів та надає можливість спостерігати за особистим прогресом в навчанні.

Перевагами даного ЕП є: легкість у використанні – не потребує спеціалізованих комп'ютерних навичок; не потребує попереднього встановлення програмного забезпечення (мінімальні технічні параметри: операційна система не нижче XP, браузер Internet Explorer, наявність пристрою для зчитування дисків (CD-ROM), наявність звукової карти та медіаплеєра); відсутність інструктора (лише на початковому етапі для ознайомлення); можливість використання в будь-який вільний час; індивідуальний підхід, що не вимагає групової форми навчання, та можливість одночасного охоплення великої кількості персоналу; відсутність додаткових фінансових витрат [11] (Рис. 1).

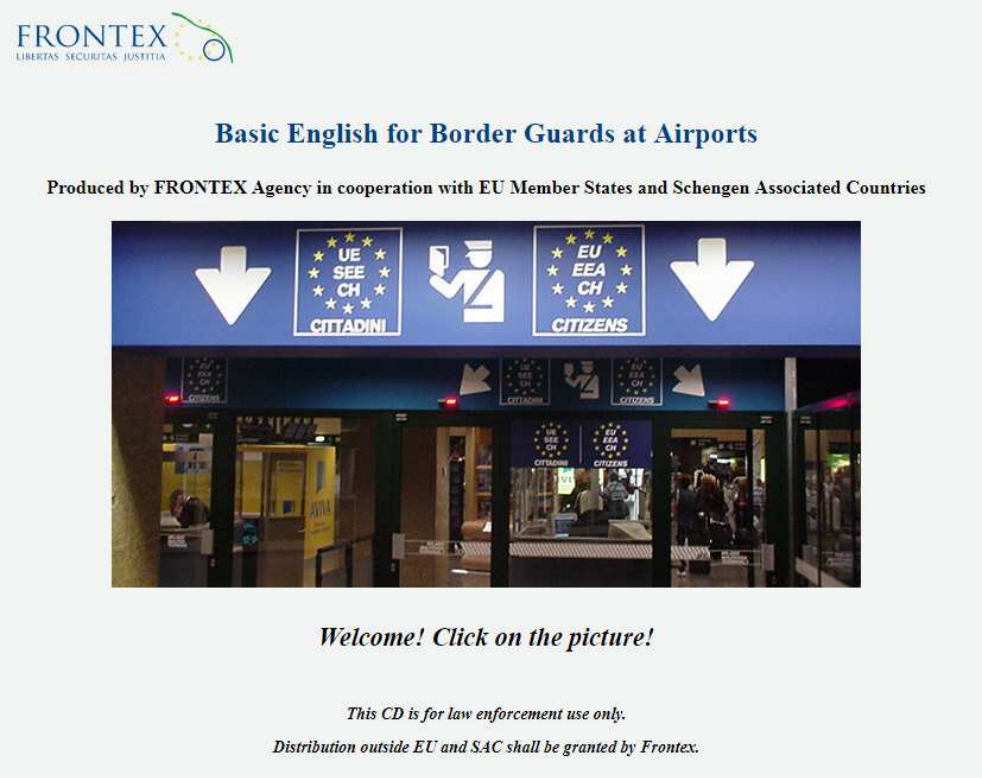

Рис. 1. Початкова сторінка ЕП «Англійська мова для прикордонників»

Структура, організація й інтерфейс ЕП не викликає труднощів у використанні. Він охоплює вивчення чотирьох тематичних розділів («Прикордонний контроль», «Спільні операції», «Безпека в аеропортах», «Професійне спілкування»). Кожен розділ передбачає можливість оцінювання якості засвоєння вивченого матеріалу. Для більш якісного засвоєння матеріалу подаються можливі варіанти розвитку комунікативної ситуації під час виконання обов'язків представниками прикордонних відомств у пунктах пропуску через державний кордон. Діалоги озвучені представниками різних національностей та дають змогу детального опрацювання окремих їх фрагментів і повторного прослуховування. Службові ситуації відзняті у реальних умовах виконання посадових обов'язків представниками прикордонних відомств та представлені у двох можливих варіантах їх перегляду: з титрами та без титрів, що може використовуватись як на початковому етапі опрацювання відеофрагментів, так і в подальшому [11].

Розділи ЕП мають однотипну структуру, що спрощує його використання. Кожен розділ охоплює опрацювання тематичного словникового запасу, виразів професійного спрямування, роботу з аудіо- та відеозаписами і виконання вправ на закріплення пройденого матеріалу. Слід зазначити, що робота з ЕП вимагає наявність у користувачів базового загального рівня англійської мови, оскільки інтерфейс продукту та завдання до вправ й інтерактивних видів діяльності подаються лише англійською мовою без можливості її зміни, що передбачає наявність вже розвинених мінімальних комунікативних навичок і здатність обмінюватись інформацією на елементарному рівні. Англійську мову, що опрацьовується завдяки цьому ЕП, можна класифікувати як «базова англійська мова для професійних потреб», тобто посібник містить конкретну термінологію, пов'язану з виконанням щоденних завдань прикордонниками.

4.2. Моніторинг та оцінка впровадження ЕП в ДПСУ

Оцінка результатів впровадження ЕП в ДПСУ проводилась на підставі

використання двох видів анкет, спеціально розроблених окремо для користувачів посібника та мультиплікаторів. Запитання, що виносились в анкетах, мали на меті провести як якісні, так і кількісні вимірювання.

Метою використання анкет зворотного зв'язку було:

- зібрати інформацію від представників прикордонного відомства стосовно загальної продуктивності за результатами використання ЕП, а також стосовно конкретних його компонентів;
- провести моніторинг використання ЕП в НАДПСУ, навчальних центрах ДПСУ та пунктах пропуску через державний кордон;
- провести аналіз можливостей даного ЕП з метою ефективної іншомовної підготовки персоналу ДПСУ;
- детально проаналізувати структуру ЕП: зміст, зручність використання, продуктивність, розвиток мовленнєвих навичок тощо;
- з'ясувати потреби представників прикордонного відомства в необхідності здійснення іншомовної підготовки.

Структура анкет зворотного зв'язку передбачала надання відповідей на три блоки запитань:

- демографічні відомості (вік, стать, початковий рівень іншомовної професійної підготовки тощо);
- запитання закритого типу (20 запитань з можливістю вибору відповіді за чотирирівневою шкалою);
- запитання відкритого типу (коментарі, спостереження).

Отримані відповіді на анкети використовувались виключно з метою проведення оцінки. Усі особисті дані, що вимагались для заповнення анкет, носили виключно конфіденційний характер і не підлягали розголошенню.

Метою анкети зворотного зв'язку, що передбачалась для модераторів, було отримання підсумкової інформації щодо ступеня реалізації ЕП на рівні регіональних управлінь ДПСУ, НАДПСУ та навчальних центрів ДПСУ.

4.3. Узагальнені результати впровадження ЕП в ДПСУ

Дані показали, що цей ЕП був реалізований в основному в НАДПСУ (Таблиця 1) та навчальних центрах ДПСУ протягом освітнього процесу й у формі дистанційного навчання (Таблиця 2). У пунктах пропуску через державний кордон ЕП використовувався в основному як інструмент самостійного вивчення англійської мови за підтримки визначених і заздалегідь підготовлених мультиплікаторів.

Таблиця 1

Кількість персоналу ДПСУ, що пройшли тримісячні курси інтенсивного вивчення англійської мови в НАДПСУ

Категорія персоналу	**2011 рік**	**2012 рік**	**2013 рік**	**2014 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**	**Разом**
Офіцерський склад	35	23	24	34	31	36	35	218
Молодші інспектори прикордонної служби	3	14	8	-	5	4	2	36
Дільничні інспектори прикордонної служби	2	8	2	-	2	3	-	17
Інспектори прикордонної служби	3	-	8	4	6	3	3	27
Разом	**43**	**45**	**42**	**38**	**44**	**46**	**40**	**298**

Таблиця 2

Кількість персоналу ДПСУ, що пройшли дистанційні курси вивчення англійської мови в навчальних центрах ДПСУ

Категорія персоналу	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Разом
Офіцерський склад	45	68	51	68	59	56	65	412
Молодші інспектори прикордонної служби	53	45	59	46	64	45	53	365
Дільничні інспектори прикордонної служби	35	28	34	40	25	39	42	243
Інспектори прикордонної служби	24	16	12	25	17	24	20	138
Разом	**157**	**157**	**156**	**179**	**165**	**164**	**180**	**1158**

Для забезпечення ефективного використання ЕП в пунктах пропуску через державний кордон в НАДПСУ було проведено курси підготовки 24 мультиплікаторів тривалістю 12 днів, які надавали необхідну методичну допомогу персоналу в процесі самостійної роботи з посібником під час виконання обов'язків на місцях несення служби. Загальна кількість персоналу ДПСУ, які надали анкети зворотного зв'язку, склала 1114 осіб. Результати аналізу й узагальнення відповідей на основні питання анкети наведені нижче.

Серед варіантів використання ЕП було визначено, що 16% персоналу ДПСУ застосовували цей посібник під час виконання службових обов'язків у рамках реалізації заходів з професійної підготовки, лише 8% прикордонників використовували його в позаслужбовий час і 18% користувачів вказали на його використання як протягом службового часу, так і вдома. Майже 58% користувачів зазначили, що мали можливість використовувати цей ЕП під час проходження курсів підвищення кваліфікації в НАДПСУ та навчальних центрах ДПСУ (Рис. 2а). Серед респондентів, які надали відповіді на питання анкети, 28% складають жінки, 72% - чоловіки. Більшість користувачів (44%) перебувають у віковій групі від 30 до 40 років, за ними йде вікова група від 20 до 30 (36%). Практично однакова кількість користувачів ЕП входять до груп, вік яких є меншим за 20 або більшим за 40 років, що складає 11% та 9 % відповідно (Рис. 2б).

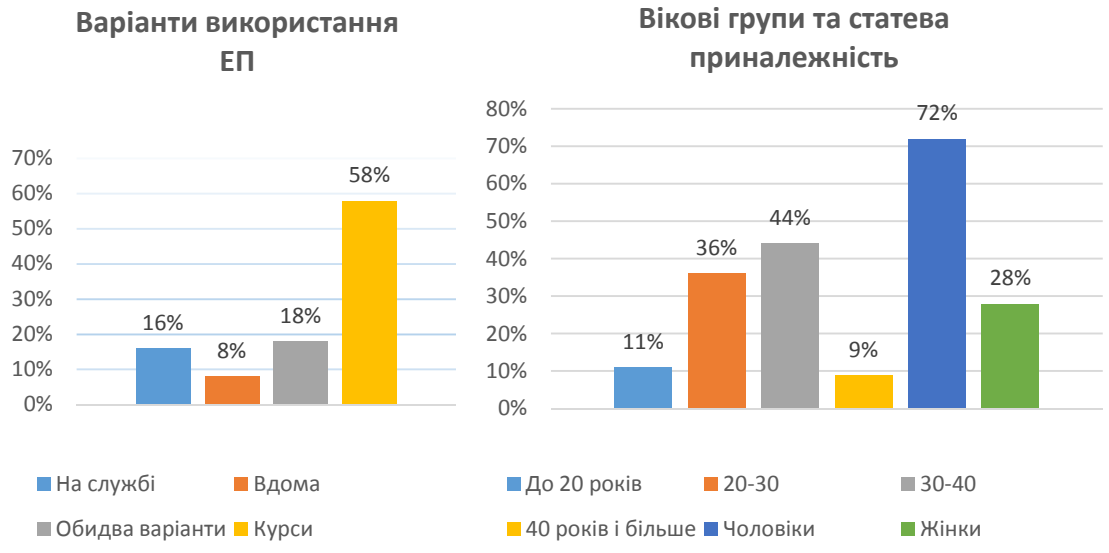

а *б*

Рис. 2. Варіанти використання ЕП та демографічні данні користувачів

Серед респондентів, які проходили курс навчання з використанням ЕП 48% користувачів зазначили, що мали загальний базовий рівень володіння англійською мовою на початковому етапі роботи. Практично однакова кількість користувачів визначила свій рівень володіння англійською мовою як середній (20%) та 19% користувачів володіли англійською мовою в обсязі, необхідному для виконання завдань у пунктах пропуску і під час участі в міжнародних спільних операціях. Кількість персоналу, що не володів англійською мовою на початковому рівні склала 4% і 9% респондентів визначили свій рівень іншомовної підготовки як високий (Рис. 3).

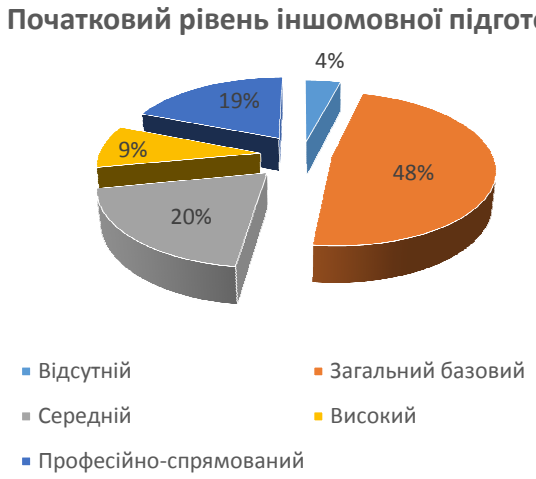

Рис. 3. Початковий рівень іншомовної підготовки користувачів ЕП

Загальні враження користувачів за результатами відповідей в анкетах зворотного зв’язку про ЕП на 88% є позитивними (погоджуються з таким твердженням 56% респондентів, повністю погоджуються – 32%). Більшість негативних відповідей пов'язані з проблемами та складнощами, що виникали в процесі використання ЕП на різних комп’ютерах (неможливість використання альтернативного браузера окрім Internet

Explorer, проблеми з відтворенням відео- й аудіоматеріалів), і проблемами, з якими стикались користувачі на робочому місці (брак часу для роботи з ЕП або відвідування занять, технічні проблеми, відсутність відповідного обладнання тощо) (Рис. 4).

Рис. 4. Загальні враження користувачів від роботи з ЕП

За результатами аналізу питань, що стосувались думок та досвіду використання ЕП користувачами, слід зауважити, що 53% респондентів погоджуються з твердженням, що посібник був корисним для виконання повсякденних завдань службового характеру. Практично така ж кількість користувачів (42%) цілком погоджуються з тим фактом, що ЕП став чудовим інструментом для підвищення рівня професійної іншомовної підготовки, тоді як лише 5% користувачів висловили свою незгоду (Рис. 5а).

Оцінка дизайну ЕП виявилась, на думку практично всіх користувачів, вдалою та мотивуючою для використання (38% респондентів цілком погоджуються та 58% погоджуються з цим твердженням). У більшості випадків дизайн був визначений респондентами як «дружній». Користувачі позитивно оцінили загальний підхід та представлення професійно спрямованого матеріалу в опрацюванні окремо взятого розділу (Рис. 5б).

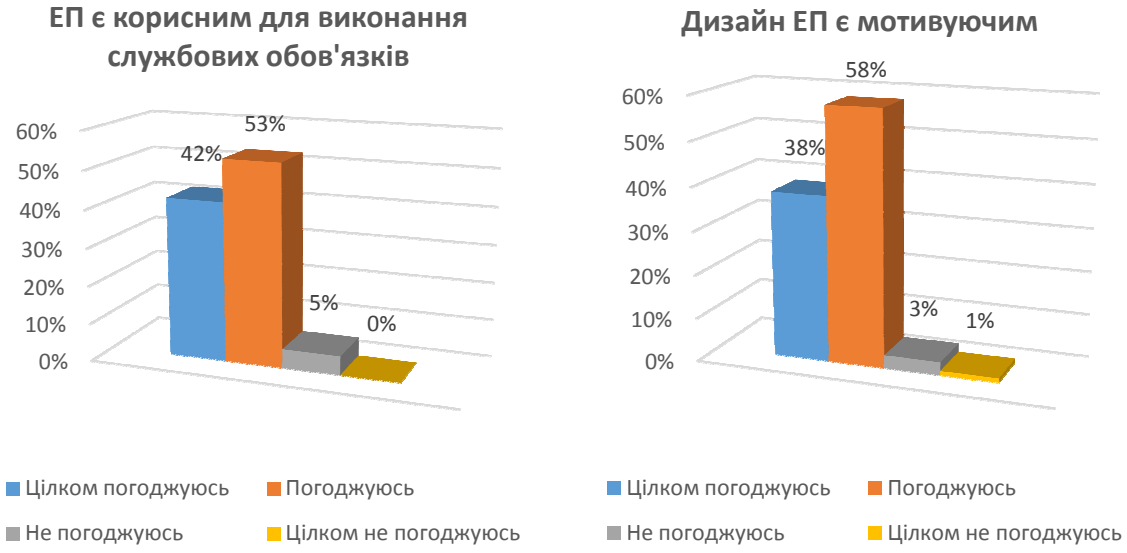

а *б*

Рис. 5. Досвід використання ЕП

Змістовне наповнення ЕП, на думку практично усіх респондентів (98%), є повноцінним, і кожен тематичний розділ посібника охоплює достатній обсяг спеціалізованих мовних знань та відповідає реаліям сьогодення. Розділи ЕП містять найбільш актуальні теми для ефективної реалізації виконання завдань і обов'язків представниками прикордонного відомства. До того ж усі без винятку користувачі зазначили легкість використання ЕП, що є його додатковою цінністю: перш ніж почати користуватись посібником, вам не потрібно бути експертом з інформаційних технологій або навчатись у сфері інформаційних технологій.

На думку 90% користувачів (54% цілком погоджуються та 36% погоджуються), структура та розподіл ЕП за тематичними розділами є досить вдалими та продуманими, оскільки на початковому етапі планування і розробки посібника проводилось опитування прикордонників стосовно тематичного наповнення розділів. Лише 8% користувачів з цим не погоджуються та 2% респондентів висловили абсолютну незгоду (Рис. 6а).

Найбільш типовим зауваженням прикордонників стосовно структури ЕП було «не заблукати». Схвалено загальний підхід до оформлення кожного окремого тематичного розділу. Загалом посібник виявився мотивуючим і зручним для кінцевих користувачів.

Завдяки залученню мультиплікаторів для полегшення роботи з ЕП більшість користувачів погоджуються (49%) або цілком погоджуються (42%), що в них не виникало проблем з використанням посібника. У той самий час 9% респондентів висловили свою незгоду з цими твердженнями. Такі негативні відповіді виникали, насамперед, через брак часу, відсутність необхідного навчального обладнання (ноутбуків, головних телефонів) та наявного застарілого комп'ютерного фонду (Рис. 6б).

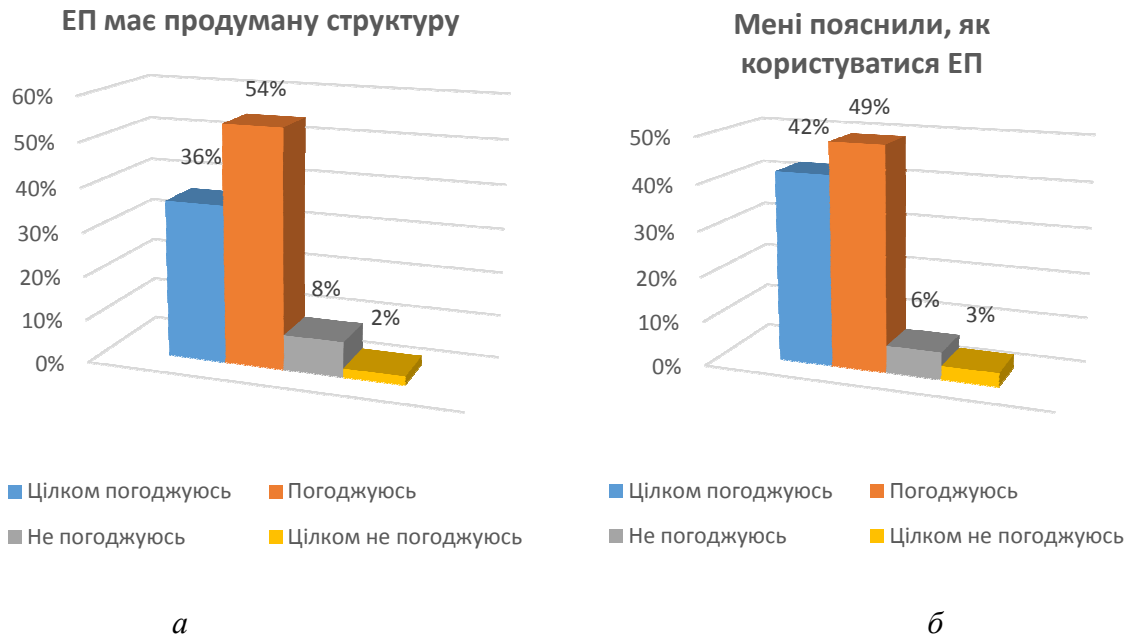

а *б*

Рис. 6. Структура та користування ЕП

Загальні результати аналізу анкет засвідчують підвищення загального рівня іншомовної професійної підготовки користувачів, розподіл яких проводився за такими загальновизнаними мовленнєвими навичками:

- говоріння (54% користувачів погоджуються з тим, що їх уміння вести бесіду англійською мовою покращились та 28% користувачів цілком погоджуються з таким твердженням, майже 17% респондентів не погоджуються і 1% висловили повну незгоду стосовно даного питання);
- аудіювання (85% користувачів зазначили свою повну або часткову згоду з тим, що вони покращили свої вміння сприймати мову на слух, лише 13% користувачів не погоджуються і 2% повністю не погоджуються з цим твердженням);
- читання (цілком погоджуються 23% користувачів, що вони покращили навички читання та відповідно до результатів опитування 48% респондентів висловили часткову згоду з цим твердженням, близько 25% користувачів не погоджуються і 4% висловили цілковиту незгоду);
- письмо (59% користувачів погоджуються, що вони покращили свої навички письма, 24% повністю з цим погоджуються, майже 14% респондентів не погоджуються і 3% висловили повну незгоду з цим твердженням) (Рис. 7).

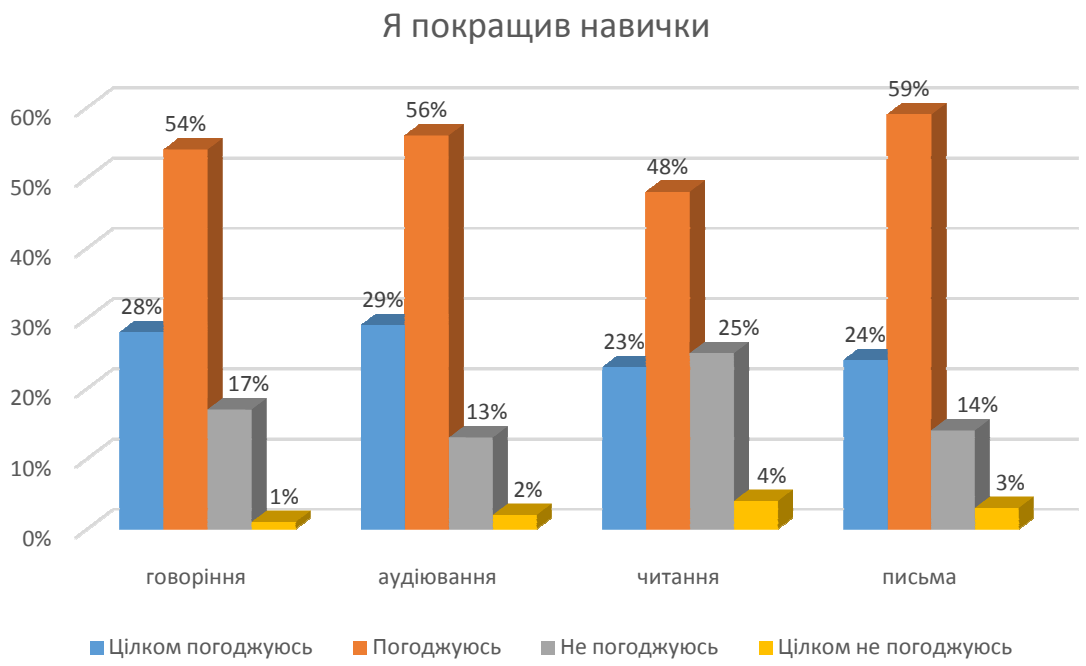

Рис. 7. Рівень удосконалення мовленнєвих навичок користувачів

За результатами аналізу анкет зворотного зв'язку можна зробити висновок, що насиченість розділів ЕП професійно спрямованим лексичним матеріалом, виразами службового вжитку, аудіо- й відеоматеріалами, а також вправами для закріплення вивченого матеріалу на 90,5% задовольняють потреби кінцевого користувача стосовно професійної спрямованості посібника, що доводить правильність попереднього опитування представників прикордонних відомств щодо підбору тематики його розділів. Неповне задоволення потреб кінцевого користувача в опануванні лексичного матеріалу (12% респондентів не погоджуються та 2% цілком не погоджуються) та виразів професійного вжитку (8% користувачів не погоджуються) є результатом виконання специфічних обов'язків і завдань під час другої лінії контролю, що вимагає більш поглиблених знань професійної лексики та не є метою даного ЕП.

Наявна кількість і якість аудіо- й відеозаписів в окремих розділах, на думку 9% користувачів, не повністю відповідають потребам та 1% респондентів взагалі визначив їх такими, що цілком не відповідають меті даного ЕП. Такі думки можна обумовити притаманністю різних стилів навчання для кожного окремого користувача. Практично всі категорії цих респондентів надали перевагу використанню більш реалістичних або складних ситуаційних діалогів.

Негативні відповіді в анкеті стосовно використання вправ у розділах ЕП (4% не погоджуються і 2% цілком не погоджуються) обумовлюються різним рівнем початкових знань англійської мови. Користувачі з низьким рівнем англійської мови здебільшого зазначали, що в розділах посібника відсутні вправи, а також теоретичний матеріал з граматики англійської мови (Рис. 8).

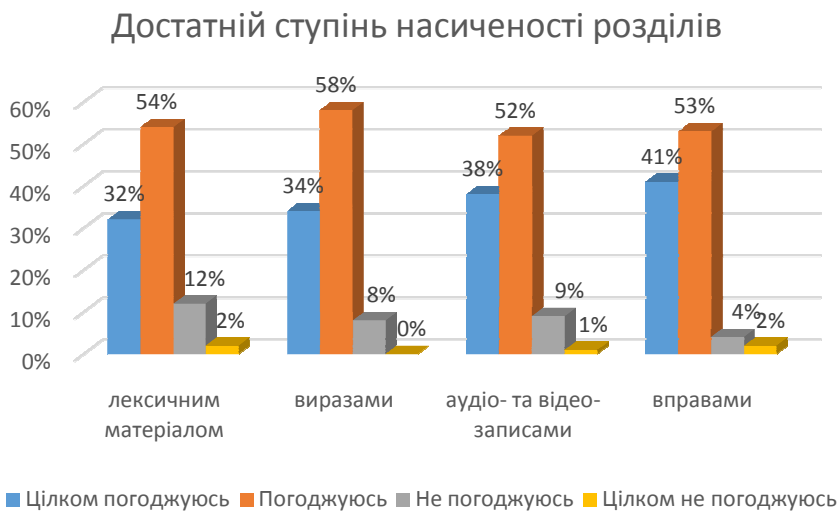

Рис. 8. Ступінь насиченості розділів навчальним матеріалом

Інструкції в розділах ЕП до різних видів роботи, на думку 91% користувачів (58% погоджуються і 33% цілком погоджуються), є повними та чіткими. Майже 8% користувачів не погоджуються з цим твердженням і 1% абсолютно не погоджуються з тим, що інструкції є зрозумілими та достатніми. Категорія користувачів, яка висловила незгоду, зазначила, що їх слід спростити або надати їх переклад рідною мовою. Вище зазначене негативне ставлення респондентів, насамперед, обумовлюється початковим рівнем знань англійської мови, що є недостатнім для з'ясування вимог та інструкцій до відповідних видів діяльності (Рис. 9а). Розмаїття вправ, що забезпечують опрацювання навчального матеріалу розділу, на думку 92% користувачів (56% погоджуються та 36% цілком погоджуються з цим твердженням), є достатнім і надає можливість ретельного закріплення як окремих лексичних одиниць, так і виразів професійного спілкування. Кінцеві користувачі високо оцінили розмаїття різних типів вправ. Лише 8% користувачів не погоджуються з даним твердженням і заявили, що вони надають перевагу одному виду вправ, що обумовлено, насамперед, різними стилями навчання (Рис. 9б).

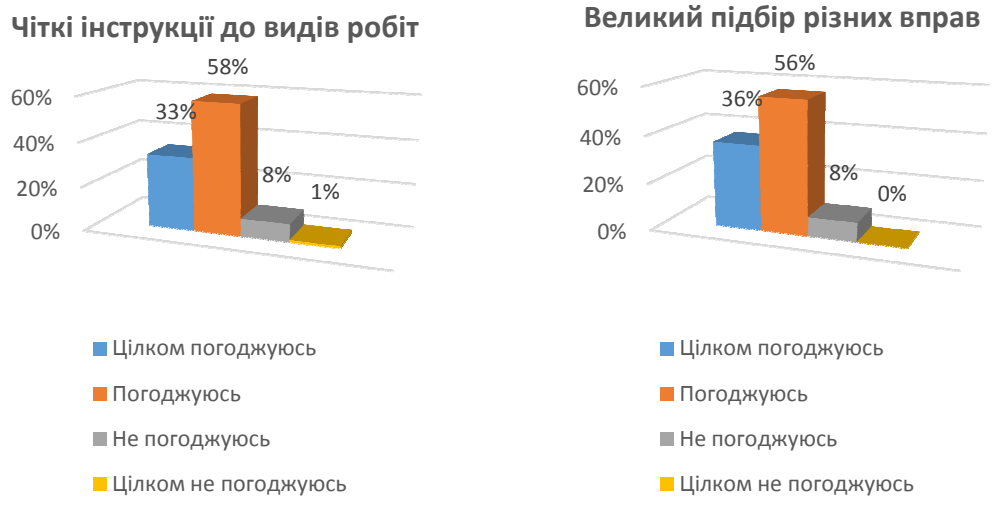

а *б*

Рис. 9. Характеристика вправ в ЕП

На думку 93% користувачів (57% цілком погоджуються і 36% погоджуються з цим твердженням), цей ЕП виявився ефективним навчальним інструментом, і саме це забезпечує ефективне вивчення та підтримує рівень володіння англійською мовою для професійних потреб. Негативні відповіді, що були висловлені «незгодою» (7%) стосуються тих користувачів, рівень володіння англійською мовою яких є більш високим (Рис. 10).

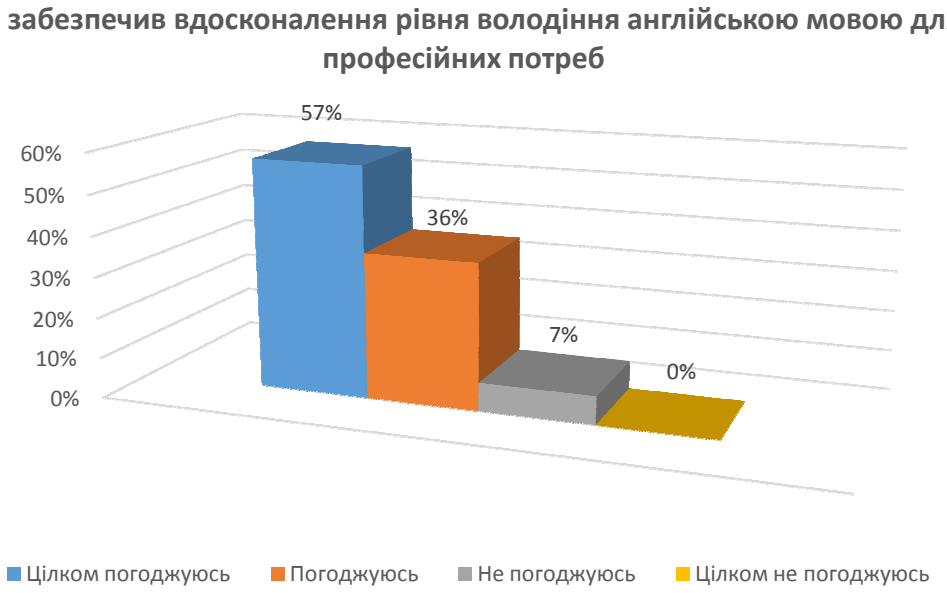

Рис. 10. Рівень удосконалення англійської мови для професійних потреб

У результаті проведеного аналізу анкет було з'ясовано, що практична більшість респондентів (93%) погоджуються з твердженням і усвідомлюють важливість вивчення англійської мови та вдосконалення іншомовних мовленнєвих навичок з метою спрощення виконання завдань в пунктах пропуску через державний кордон під час інтерв'ювання іноземців і участі у спільних міжнародних операціях. При цьому 7% користувачів частково або цілком не погоджуються з даним твердженням, що обумовлюється, насамперед, тим фактом, що ЕП виявився для них занадто складним через їх особистий низький рівень базової підготовки з англійської мови.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Розроблений ЕП, що було впроваджено в НАДПСУ, навчальних центрах ДПСУ та пунктах пропуску через державний кордон має чітку структуру і спрямований на підвищення професійної іншомовної комунікативної підготовки, необхідної для виконання повсякденних завдань під час здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску, а саме: перевірки документів, інтерв'ювання осіб, які перетинають кордон і для спілкування спрощеною англійською мовою протягом спільних операцій під координацією агенції ФРОНТЕКС.

2. Моніторинг впровадження і використання ЕП в ДПСУ здійснювався через мультиплікаторів, що обиралися з числа офіцерського складу, який має достатній рівень володіння англійською мовою, і був спрямований на з'ясування загальної продуктивності ЕП за результатами його використання кінцевими користувачами; оцінку статистичних даних використання ЕП в НАДПСУ, навчальних центрах ДПСУ та пунктах пропуску через державний кордон; проведення аналізу можливостей даного

ЕП з метою ефективної іншомовної підготовки персоналу ДПСУ; детального аналізу структури ЕП; з'ясування потреб представників прикордонного відомства в необхідності здійснення іншомовної підготовки.

3. Аналіз анкет зворотного зв'язку і результатів опитування показують, що реалізація ЕП «Англійська мова для прикордонників» в ДПСУ була успішною. ЕП відповідає особливим потребам прикордонників, що працюють у пунктах пропуску через державний кордон України, оскільки він був спеціально розроблений діючими представниками прикордонних відомств для його подальшого використання прикордонниками. В експерименті взяли участь 298 представників ДПСУ, що навчались на тримісячних курсах інтенсивного вивчення англійської мови в НАДПСУ, та 1158 прикордонників, які навчались на дистанційних курсах вивчення англійської мови в навчальних центрах ДПСУ. Анкетування проводилося за такими блоками: варіанти використання ЕП, вікові групи та статева приналежність, початковий рівень іншомовної підготовки користувачів, загальні враження користувачів від роботи з ЕП, досвід використання, структура та користування ЕП, рівень удосконалення мовленнєвих навичок користувачів, ступінь насиченості розділів навчальним матеріалом, характеристика вправ ЕП.

4. Отже, оцінка результатів використання ЕП прикордонниками довела ефективність удосконалення іншомовної підготовки, необхідної для виконання прикордонниками повсякденних завдань, шляхом використання навчальних відео- й аудіоматеріалів, які відповідають справжнім ситуаціям на робочому місці представника прикордонного відомства. Використання ЕП надало змогу прикордонникам легше і більш впевнено спілкуватись з пасажирами, які перетинають державний кордон, проводити інтерв'ювання, з'ясовувати обставини порушення законодавства та ефективно спілкуватись зі своїми колегами з інших європейських країн.

Напрямами подальших досліджень слід вважати: вивчення досвіду країн ЄС щодо впровадження електронних засобів навчання для іншомовної підготовки представників прикордонних відомств; обґрунтування методичних засад використання дистанційних курсів вивчення англійської мови в післядипломній освіті прикордонників; розробку електронного навчально-методичного забезпечення для його використання в інтрамережі ДПСУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] В. Биков, Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ, Україна: Атіка, 2008.

[2] Н. Морзе, О. Глазунова, «Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі», Інформаційні технології і засоби навчання, № 2 (6), с. 134-148, 2008.

[3] О. Спірін, В. Ковальчук, «Критерії зовнішнього оцінювання якості інформаційно-комунікаційних технологій навчання», Науковий часопис, серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання, вип. 16. 2011.

[4] В. Белан, «Особливості використання мобільного навчання у системі професійної освіти України та Польщі», на Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Сучасне інформаційно-освітнє середовище професійно-технічного навчального закладу, Київ–Одеса, с. 16-20.

[5] Ю. Трач, «VR-технології як метод і засіб навчання», Освітологічний дискурс, № 3-4, с. 309-322, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_3-4_26. Дата звернення: Березень 4, 2018.

[6] B. Shunevych, «Prospects of electronic learning in Ukraine», in 7th International Conference of the Experience of Designing and Application of CAD Systems in Microelectronics. Lviv, 2003, pp. 555-558. [Електронний ресурс]. Доступно: https://ieeexplore.ieee.org/document/1255154/. Дата звернення: Березень 16, 2018.

[7] І. Блощинський, «Використання спеціалізованого програмного додатку Anki під час самостійної професійної іншомовної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до складання державних

екзаменів», Інформаційні технології і засоби навчання, т. 58, вип. 2, с. 49-58, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1605. Дата звернення: Липень 3, 2018.

[8] O. Lahodynskyi, I. Semeniako, «Second language teaching strategies within the framework of individualisation and differentiation in Higher Educational Institutions», Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes, vol. 6, issue 1, p. 107-114. 2018.

[9] О. Нітенко, «Впровадження інноваційних технологій в іншомовній підготовці фахівців права, Педагогічний процес: теорія і практика, вип. 2. с. 65-69. 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_2_16. Дата звернення: Березень. 5, 2018.

[10] Bloshchynskyi I. H. Enhancement of cadets' practical training at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. *Science and Education*. 2017. Vol. 4. pp. 5–10.

[11] Блощинський І. Г., Дмитро Вікторович Таушан, Ігор Анатолійович Яремчук. Електронний підручник як засіб ефективного забезпечення дистанційного навчання у навчальних закладах Державної прикордонної служби України . Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький : вид-во НАДПСУ, 2014. № 4 (73). С. 33–46.

Матеріал надійшов до редакції 16.08.2018 р.

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПОСОБИЯ ПО ОБУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЕ УКРАИНЫ

Яремчук Игорь Анатольевич
кандидат педагогических наук, доцент,
начальник кафедры английского языка факультета иностранных языков и гуманитарных дисциплин,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого,
г. Хмельницкий, Украина
ORCIDID0000-0001-7297-9076
yarembug@ukr.net

Почекалин Игорь Николаевич
кандидат педагогических наук, начальник факультета иностранных языков и гуманитарных дисциплин,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого,
г. Хмельницкий, Украина
ORCID ID 0000-0003-3421-312X
pochekalin_i@gmail.com

Сычевский Юрий Алексеевич
кандидат педагогических наук, доцент,
профессор кафедры пограничного контроля факультета охраны и защиты государственной границы,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого,
г. Хмельницкий, Украина
ORCID ID 0000-0002-5604-5166
singulrity@gmail.com

Бабич Ольга Васильевна
преподаватель кафедры английского языка факультета иностранных языков и гуманитарных дисциплин,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого,
г. Хмельницкий, Украина
ORCID ID 0000-0002-4303-2913
oliababich1@gmail.com

Лагодинский Александр Сергеевич
доктор педагогических наук, профессор, начальник кафедры иностранных языков,
Военно-дипломатическая академия имени Евгения Березняка, г. Киев, Украина
ORCID ID 0000-0002-8231-3072
berezan2016@meta.ua

Аннотация. В статье представлен анализ результатов внедрения электронного пособия (ЭП) «Английский язык для пограничников» в учебных заведениях Государственной пограничной службы Украины (ГПСУ) и пунктах пропуска через государственную границу. В эксперименте приняли участие 298 пограничников, которые прошли трехмесячные курсы интенсивного изучения английского языка в Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, и 1158 человек после завершения обучения на дистанционных курсах изучения английского языка в учебных центрах ГПСУ. Анкетирование проводилось по следующим блокам: варианты использования ЭП, возрастные группы и половая принадлежность, начальный уровень иноязычной подготовки пользователей, общие впечатления пользователей от работы с ЭП, опыт использования, структура и пользования ЭП, уровень совершенствования речевых навыков пользователей, степень насыщенности разделов учебным материалом, характеристика упражнений ЭП. Анализ анкет обратной связи и результатов опроса показывает, что реализация ЭП в ГПСУ была успешной и соответствует особым потребностям пограничников, работающих в пунктах пропуска через государственную границу Украины, поскольку он был специально разработан действующими представителями пограничных ведомств для его дальнейшего использования пограничниками.

Оценка результатов использования ЭП пограничниками доказала эффективность совершенствования иноязычной подготовки, необходимой для выполнения пограничниками повседневных задач, путем использования учебных видео- и аудиоматериалов, соответствующих реальным ситуаций на рабочем месте представителя пограничного ведомства. В результате проведенного анализа анкет выяснилось, что практическое большинство респондентов (93%) согласны с утверждением и осознают важность изучения английского языка и совершенствования иноязычных речевых навыков с целью упрощения выполнения задач в пунктах пропуска через государственную границу во время интервьюирования иностранцев и участия в совместных международных операциях. При этом 7% пользователей частично или полностью не согласны с данным утверждением, что обуславливается прежде всего тем фактом, что ЭП оказался для них слишком сложным из-за их личного низкого уровня базовой подготовки по английскому языку. Использование ЭП дало возможность пограничникам легче и более уверенно общаться с пассажирами, пересекающими государственную границу, выяснять обстоятельства нарушения законодательства и эффективно общаться со своими коллегами из других европейских стран.

Ключевые слова: электронное пособие; английский язык; иноязычная профессиональная подготовка пограничников; Государственная пограничная служба Украины.

IMPLEMENTATION PECULIARITIES OF THE ENGLISH LANGUAGE LEARNING ELECTRONIC TEXTBOOK IN THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Ihor A. Yaremchuk
PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the English Language Department, Foreign Languages and Humanities Faculty,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCIDID 0000-0001-7297-9076
yarembug@ukr.net

Ihor M. Pochekalin
PhD of Pedagogical Sciences, Head of Foreign Languages and Humanities Faculty,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-3421-312X
pochekalin_i@gmail.com

Yurii O. Sychevskyi
PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of Border Checks Department, State Border Protection and Security Faculty,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCIDID 0000-0002-5604-5166
singulrity@gmail.com

Olha V. Babich
Instructor of the English Language Department, Foreign Languages and Humanities Faculty,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCIDID 0000-0002-4303-2913
oliababich1@gmail.com

Oleksandr S. Lahodynskyi
Doctor of of Pedagogical Sciences, Professor, Chief of Foreign Languages Department,
Military Diplomatic Academy named after Yevheniy Bereznyak, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8231-3072
berezan2016@meta.ua

Abstract. The article presents the analysis of the «English for Border Guards» electronic textbook (ET) implementation results at the educational institutions of the State Border Guard Service of Ukraine (SBGSU) and border crossing points. The experiment involved 298 border guards who completed three-month intensive English language studies at Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine and 1158 persons upon completion of the distance English language courses at the SBGSU training centers. The questionnaire was conducted on the following blocks: variants of the ET usage, age groups and gender, initial level of the users' foreign language training, general impressions of the users concerning the ET, experience of use, ET structure and use, level of the users' speech skills improvement, sufficiency of educational materials, characteristic of the ET exercises. The analysis of the feedback questionnaires and survey results proves that the ET implementation in the SBGSU was successful and meets the special needs of border guards operating at the Ukrainian state border crossing points, since it was specially developed by the acting representatives of the border authorities for its further use by the border guards.

The evaluation of the results of the ET use by the border guards has proved the effectiveness of improving the foreign language training required for the execution of the border guards' daily tasks by using educational video and audio materials that correspond to real situations faced by the representative of the border authority at their workplace. As a result of the questionnaires analysis, it has been ascertained that the majority of respondents (93%) agree with the statement and understand the importance of the English language learning and improving foreign language skills in order to facilitate the implementation of the tasks at the border crossing points during interviews with foreigners and participation in joint international operations. At the same time, 7% of users partly or completely disagree with this statement, which is stipulated, first of all, by the fact that the ET was too difficult for them due to their personal low level of the basic English language training. The ET use made it possible to simplify the border guards communication with passengers crossing the state border in more confident way, to clarify the circumstances of the violation of the law and to communicate effectively with their counterparts from other European countries.

Keywords: electronic textbook; the English language; border guards' foreign language training; the State Border Guard Service of Ukraine.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

[1] V. Bykov, Models of Organizational Systems of Open Education. Kyiv: Atika, 2008. (in Ukrainian)
[2] N. Morse, O. Glazunova, «Models of effective use of information-communication and distance learning technologies at higher educational institutions», Information technologies and teaching aids. vol. 2, issue 6. p. 134-148. 2008. (in Ukrainian)
[3] O. Spirin, V. Kovalchuk, «Criteria of external evaluation of the quality of information and communication technologies of teaching», Scientific journal, series 2. Computer-oriented educational systems, vol. 16. 2011. (in Ukrainian)
[4] V. Belan, «Peculiarities of using mobile education in the system of vocational education of Ukraine and Poland», in All-Ukrainian scientific and practical Internet-conference Modern information and educational environment of a vocational and technical educational institution, Kyiv–Odessa, p. 16-20. (in Ukrainian)
[5] Yu. Trach, «VR-technologies as a method and means of training», Educational discourse. vol. 3-4. pp. 309-322. 2017. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_3-4_26. Accessed on: March 4, 2018. (in Ukrainian)

[6] B. Shunevych, «Prospects of electronic learning in Ukraine», in 7th International Conference of the Experience of Designing and Application of CAD Systems in Microelectronics. Lviv, Feb 18-22, 2003, pp. 555-558. [Online]. Available: https://ieeexplore.ieee.org/document/1255154/. Accessed on: March 16, 2018. (in English)

[7] I. Bloshchynskyi, «**Usage** of Anki specialised program application during future Border Guard officers' independent foreign language professional training for passing state examination, Information Technologies and Learning Tools, vol. 58, issue 2, 2017. [Online]. Available: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1605. Accessed on: July 3, 2018. (in Ukrainian)

[8] O. Lahodynskyi, I. Semeniako, «Second language teaching strategies within the framework of individualisation and differentiation in Higher Educational Institutions», Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes, vol. 6, issue 1, pp. 107-114. 2018. (in English)

[9] O. Nitenko, «Implementation of innovative technologies in foreign language training of law specialists», Pedagogical Process: Theory and Practice, issue 2. pp. 65-69. 2014. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_2_16. Accessed on: March 5, 2018. (in Ukrainian)

[10] Bloshchynskyi I. H. Enhancement of cadets' practical training at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. *Science and Education*. 2017. Vol. 4. pp. 5–10. (in English)

[11] Bloshchynskyi I. H., Dmytro V. Taushan, Ihor A. Yaremchuk. Electronic textbook as a means of efficient provision of distance learning at the educational establishments of the State Border Guard Service of Ukraine. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Edition : Pedagogical and psychological sciences. Khmelnytskyi : Published at NASBGSU, 2014. Vol. 4 (73). P.33-46.

(cc) BY-NC-SA

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.